

Götene kommun

FORNÄNGSSKOLAN

LIKABEHANDLINGSPLAN

**Fornängsskolan 2013/2014
Grundskola och Grundsärskola**

Datum: 2013-11-26

Innehåll

Plan för förebyggande arbete	3
Fornängsskolans vision	3
Grunduppgifter	3
Lagar och förordningar	3
Utvärdering av föregående plan	4
Elevers och personals deltagande i planarbetet	5
Främjande arbete	6
Förebyggande arbete	6
<i>Angående språkbruk</i>	<i>7</i>
<i>Angående etnicitet och religionsbakgrund</i>	<i>8</i>
<i>Angående hot om våld eller våldshandling</i>	<i>9</i>
<i>Angående regler</i>	<i>10</i>
Rutiner för att tidigt upptäcka trakasserier och kränkande behandling	11
Åtgärdande arbete	12
Rutiner för att utreda och åtgärda när elev kränks av andra elever	12
Rutiner för att utreda och åtgärda kränkning mellan elev och personal	13
Förankring	13
Uppföljande utvärdering	13
Bilagor	
Bilaga 1 Skollagen (2010:800) och diskrimineringslagen (2008:567)	
Bilaga 2 Arbete med Husmodellen	
Bilaga 3 Kartläggning över trygghet och trivsel på Fornängsskolan	
Bilaga 4 Kränkingsrapport	
Bilaga 5 Handlingsplan	
Bilaga 6 Diskrimineringsgrunderna	
Bilaga 7 Begreppsförklaringar	
Bilaga 8 Trivselycklar	

Plan för förebyggande arbete

Fornängsskolans vision

På den här skolan ska Du kunna trivas och vara trygg oavsett vem Du är. Alla är olika och olika är bra. Den här skolan ska vara en plats där Du ska ha möjligheten att få vara den Du är.

På Fornängsskolan tolereras inga kränkningar. De vuxna är goda förebilder i situationer där människor umgås med varandra. Ingen vuxen ser på när en elev far illa, utan agerar för att stoppa beteenden som uppfattas kränkande. Eleverna vänder sig med förtroende till en vuxen för att få hjälp i olika situationer.

Grunduppgifter

Verksamhetsform:	Grundskola 7-9 och Grundsärskola
Ansvariga för planen:	Rektor
Planen gäller från:	2013-11-26
Planen gäller till:	2014-12-01
Årets plan ska utvärderas:	Kontinuerligt

Rektor är ansvarig för att årets plan utvärderas.

Lagar och förordningar

Diskrimineringslagen och skollagen

Enligt diskrimineringslagen och skollagen ska skolan främja elevers lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och funktionshinder. Skolan ska också vidta åtgärder för att förebygga och förhindra att någon elev utsätts för trakasserier.

Dessa lagar säger också att en likabehandlingsplan ska upprättas varje år. Den ska innehålla en redovisning för vilka åtgärder som skolan har som mål att påbörja eller genomföra under det kommande året. Mera information och lagtext finns bifogad.

Utvärdering av föregående plan

Mål för läsåret 2012/2013

Mål 1 "Ha fler samarbets- och gemenskapsövningar i klasserna 8-9 för att stärka grupperna."

Insats: Att i arbetslagen planera trivsselfrämjande insatser för klasser i form av gemenskapsövningar, diskussioner kring diskrimineringsgrunderna och kamratskap samt t ex problembaserade diskussioner.

Ansvariga: Arbetslagen och de enskilda handledarna.

Utvärdering: kontinuerligt i arbetslagen under året, samt vid läsårets slut i juni 2013.

Kommentarer om Mål 1 vid utvärderingen: "Vi har inte gjort så många övningar, men diskuterat och analyserat i klasserna. Det har varit filmer, fyra-hörns-övningar, ställningstagande grupparbeten."

"I en klass genomfördes gruppstärkande aktiviteter i tjejgruppen under ledning av skolans kuratorer för att stärka tjejerna. Även killarna hade aktiviteter i sin grupp."

"Klasserna har gjort olika aktiviteter. En klass har varit på Brommö, en annan på Flämslätt, i en annan klass hade tjejerna matlagning på kvällstid, medan killarna spelade bowling och åt pizza. Andra har spelat diamanten och gjort andra lekar efter deras önskemål. IUP-tid har ägnats åt diskussion om likabehandlingsplanen, och vi skrev då ner ordningsregler. Gemenskap och relationer är betydelsefulla för hälsan."

Mål 2: "Anordna rastaktiviteter för att stärka gemenskapskänslan bland eleverna."

Insats: Elevrådet arbetar tillsammans och förbereder och anordnar aktiviteter tillsammans med handledare och elever i sina klasser, samt kafeteriapersonal.

Ansvariga: Elevrådet, handledare och kafeteriapersonal.

Utvärdering: kontinuerligt i arbetslagen under året, samt vid läsårets slut i juni 2013.

Kommentarer om dessa vid utvärderingen: "Det har varit biljardturneringar i cafeterian." "Vi tror inte att elevrådet anordnade några aktiviteter förra året."; "Kafeterians personal ordnar olika turneringar, och det finns tillgång till idrottshallen."

Mål 3: Fortsätta uppföljning av ”Trygg och säker skola” och försöka genomföra så många av elevernas önskemål på insatser som möjligt som återstår från föregående år för att förbättra skolmiljön och öka trivseln bland eleverna.

Insats:

- a) Fasta ”cafémöbler” med höga stolar;
- b) smala långa bord längs fönstren i kafeterian;
- c) en soffa längs vita väggen mot infoteket;
- d) nya spel och aktiviteter köps in till kafeterian;
- e) en vuxen ska hela tiden finnas i kafeterian;
- f) fixa utsidan av elevskåpen som är mycket slitna;
- g) mer färg på väggarna i skolan

Ansvariga: Rektor i samarbete med elevrådet och arbetslagen

Utvärdering: Vid läsårets slut i juni 2013.

Kommentarer om dessa vid utvärderingen:

- d) ”Tros inte ha införskaffats.”; ”Biljardbordsvariant ska beställas nu enligt elevernas önskemål.”
- e) ”Det finns vuxna där numera.”; ”Rastvaktande finns uppskrivet på lärarnas schema.”; ”Det finns inte när det är lunchstängt.”
- f) ”Ingenting har hänt.”
- g) ”Till viss del åtgärdat.”; ”Väggbonader sattes upp i uppehållsrummet.”; ”Det är nu lite bättre efter att några klassrum snyggades till.”

Elevers och personals deltagande i planarbetet

Under september 2013 har vi på Fornängsskolan arbetat dels med Husmodellen där vi kartlagt var på skolan och angränsande områden vi upplever att faror finns; och dels med en enkät där drygt 50 % av skolans elever har svarat på frågor angående trivsel, upplevd säkerhet och trygghet. Elever i grundsärskolan deltog i arbetet vid de båda tillfällena.

Syftet med Husmodellen var att kartlägga risker. Vi klagjorde att vi vill motverka kränkningar, och att de deltagandes åsikter och tips var mycket värdefulla. 25 personer deltog i utredningsarbetet. Hälften var elever, och hälften var personal, inte endast lärare utan även städpersonal och övrig personal som rör sig mycket tillsammans med elever i skolans korridorer. De arbetade i sju smågrupper. Varje grupp fokuserade på en av de sju diskrimineringsgrunderna. Vidare information om husmodellen finns i bilaga 2.

I enkäten deltog 127 elever. Frågorna i denna enkät finns i bilaga 3.

Främjande arbete

Innevarande år ska vi göra följande främjande arbete för att främja respekt för allas lika värde utifrån diskrimineringsgrunderna.

Mål: För att förstärka respekten för allas lika värde avser vi att inom personalgruppen arbeta med flera övningar om jämställdhet, likabehandling, jämlikhet och demokrati.

Aktiviteter: vi avser att använda oss av övningar som föreslås i boken *Likabehandling i förskola och skola: Sant eller falsk?* (s 52-54); *Diskussionsfrågor kring nolltolerans* (s 54-55); samt *Övning kring språkbruk* (s 55-56)

Avslutningsvis arbetar vi med föreslagen kartläggning *Vad ska vi börja med?* (s 156-157) för att veta hur vi arbetar vidare under kommande termin.

Utvärdering: En genomgång av ovanstående aktiviteter vägleder oss i skolans vidare arbete med diskrimineringsgrunderna och vårt sociala klimat. Resultatet tyder även på lämplig kompetensutveckling för både personal och elever.

Ansvarig: Likabehandlingsansvariga

Förebyggande arbete

Det förebyggande arbetet bygger på resultatet på våra tidigare gjorda kartläggningar. Det innehåller konkreta mål på vad som ska göras innevarande år för att förebygga diskriminering och kränkande behandling.

Enligt de kartläggningar som vi gjorde i husmodellen och enkäten upptäcktes en rad problem. Vi har fyra områden som vi har identifierat, och som vi har valt att arbeta vidare med i denna likabehandlingsplan.

- Språkbruk
- Etnicitet och religionsbakgrund
- Hot om våld och våldshandling
- Regler

1) Angående språkbruk förekommer enligt arbetet med husmodellen på skolan problem med klotter på väggarna med könsord och rasistiska kommentarer i korridorerna och på toaletterna. Eleverna påtalar i arbetet med husmodellen även att könsdiskriminering och kommentarer om sexuell läggning allmänt förekommer genom ord och språkbruk.

Angående språkbruk uttrycker eleverna i enkäten att det på skolan förekommer problem.

Enligt enkäten svarar 37 av 127 på frågan ”Har du blivit hånad, retad eller kallad elaka saker av andra elever?” att det har hänt, varav 8 av dem svarar att det händer dem varje vecka eller varje dag.

På frågan ”Har andra elever försökt få skolkompisar att tycka illa om dig genom att snacka skit om dig?” svarar 21 av 127 att det har hänt dem någon gång. 4 av dem svarar att det händer dem varje vecka eller varje dag.

På frågan ”Har andra elever använt internet, mobilen eller e-post för att skicka och sprida elaka meddelanden eller bilder om dig?” svarar 10 av 127 att det har hänt dem någon gång.

Analys

Orsaken till att vi valde att fokusera på **språkbruket** beror på att elever och personal i arbetet med husmodellen påpekar en rad problem, enligt ovan. Skolan har enligt enkäten ett omfattande problem med att elever blir hånade, retade eller kallade elaka saker av andra elever.

Mål

Nolltolerans vad det gäller användandet av könsdiskriminerande ord, negativa ord kopplade till sexuell läggning och tillhörighet, hån och verbala och skriftliga kränkningar.

Aktivitet

- Stärk rastvaktsarbetet genom att öka närvaron av vuxna i elevernas rastområde i skolans lokaler. Ansvar: All personal
- Lärare och övrig personal är föredömen i vänligt bemötande. Ansvar: All personal
- På IUP-tid får två elever (i ett rullande schema) varje vecka i uppdrag att kontrollera trapphus, skåp och korridorer, och toaletter i den egna avdelningen för att se om där förekommer klotter. Upptäckt klotter rapporteras till lärare och raderas av eleverna, om det är möjligt. Ansvar: Handledare

Utvärdering av aktivitet

Enkäten genomförs igen under vårterminen (mars-april)

2) **Angående etnicitet och religionsbakgrund** uttrycker eleverna och personal i arbetet med husmodellen att det på skolan förekommer problem på olika platser. I omklädningsrummen på badhuset och vid gymnastiksalen förekommer dåligt språkbruk.

Vid kafeterian och på Elevens val sägs det förekomma svordomar och rasistiska skällsord. På skåpen och på toaletterna klottras hakkors. Det klottras även i matsalen och busstationen.

Eleverna har reagerat på att det i matsalen står ”Minus gris” på viss mat; att det vid praoveckan uppstår problem eftersom vissa platser inte tar emot elever med vissa religioner; samt att det mest är tjejer som kan bli utsatta för det syns mer att de tillhör en annan religion.

Enligt enkäten svarar 4 av 127 på frågan ”Om du blivit utsatt för något av det vi frågat om, exempelvis blev retad, utstött, hotad, slagen, kallad elaka saker i skolan eller via nätet, vad tror du det beror på?” att det beror på att de kommer från ett annat land. Två elever svarar på samma fråga att det beror på att de tillhör ett visst folkslag.

Analys

Orsaken till att vi valde att fokusera på **eticitet och religionsbakgrund** som diskrimineringsgrund beror på att elever och personal i arbetet med husmodellen påpekar en rad problem enligt ovan. Skolan har enligt enkäten få elever som känner sig utsatta på grund av sin etnicitet eller religionsbakgrund. Trots det bör vi i vårt förebyggande arbete fokusera på dessa diskrimineringsgrunder.

Mål

- Öka tryggheten i samband med ombyte vid idrott och bad.
- Minska användandet av rasistiska symboler och klotter.

Aktivitet

- På IUP-tid får två elever (i ett rullande schema) varje vecka i uppdrag att kontrollera trapphus, skåp och korridorer, och toaletter för att se om där förekommer klotter. Upp- täckt klotter rapporteras till lärare och raderas av eleverna, om det är möjligt. Ansvar: Handledare
- Lärare i idrott samtalar med eleverna om vikten av trygghet i omklädningsrummen. Ansvar: Idrottslärare
- Stärka rastvaktsarbetet genom att öka närvaron av vuxna i elevernas rastområde i skolans lokaler. Ansvar: All personal
- Lärare och övrig personal är föredömen i vänligt bemötande. Ansvar: All personal

Utvärdering av aktivitet:

Enkäten genomförs igen under vårterminen (mars-april)

3) Angående hot om våld eller våldshandling uttrycker eleverna i enkäten att det på skolan förekommer problem.

Enligt enkäten svarar 24 av 127 på frågan ”Har andra elever knuffat, hållit fast dig” att det har hänt någon gång, varav 3 elever att det händer ofta. 11 av de svarande uttrycker att det är en i klassen, och 9 att det är en i en annan klass.

Enligt enkäten svarar 20 av 127 på frågan ” Har andra elever hotat att slå dig?” att det har hänt någon gång, varav 5 elever att det händer ofta. 11 av de svarande uttrycker att det är en i klassen, och 6 att det är en i en annan klass.

Enligt enkäten svarar 23 av 127 på frågan ” Har du blivit slagen eller sparkad av andra elever?” att det har hänt någon gång, varav 3 elever att det händer ofta. 15 av de svarande uttrycker att det är en i klassen, och 6 att det är en eller flera i en annan klass.

Eleverna har svarat på frågan: ”Har du blivit utsatt för något av det vi frågat om, exempelvis blev retad, utstött, hotad, slagen, kallad elaka saker i skolan eller via nätet, vad tror du det beror på? Svaren blev följande:

27 elever har svarat att de har råkat ut för detta, men att de inte vet varför. 7 elever har svarat att ”andra är avundsjuka på mig” respektive ”Att jag är för smal/tjock enligt andra” 6 elever har svarat att det beror på annan hudfärg. 5 elever har svarat att det beror på att andra är starkare än den svarande. 4 elever har svarat att det beror på att de kommer från ett annat land. 4 elever har svarat att det beror på att den svarande har svårt för att läsa, skriva eller koncentrera sig”.

Andra svar som hade ett fåtal svar var att någon i den svarandes familj är annorlunda, att andra tycker att han som kille är för "tjejig"; att det berodde på dennes religion, att hon var tjej, att han var kille, att svaranden tillhör ett visst folkslag, att svaranden är synskadad, hörselskadad, döv eller har ett rörelsehinder.

Analys

Enkäten visar att eleverna upplever att vi på skolan har ett omfattande problem med hot om våld eller våld.

Mål

Nolltolerans gällande hot om våld och våldsytringar.

Aktivitet

- Stärk rastvaktsarbetet genom att öka närvaron av vuxna i elevernas rastområde i skolans lokaler. Ansvar: All personal
- Lärare och övrig personal är föredömen i vänligt bemötande. Ansvar: All personal
- Övningar om konflikthantering genomförs på IUP-tider. Ansvar: Handledare tillsammans med likabehandlingsansvariga.

Utvärdering av aktivitet

Enkäten genomförs igen under vårterminen (mars-april)

4) Angående regler uttrycker eleverna i enkäten att det på skolan är oklart om vem som har skrivit klassregler, eller om de överhuvudtaget finns.

På frågan om det finns regler om hur man ska vara och bete sig mot varandra i sin klass (klassregler) svarade 79 av 127 att de vet att sådana regler finns; 7 av 127 att det inte finns några sådana regler; samt 41 av 127 att de inte vet om sådana regler finns eller inte.

På frågan om vem/vilka som har bestämt dessa regler svarade 20 elever att det är läraren som har bestämt reglerna; 7 elever att det är eleverna som har bestämt reglerna; 42 att det är lärarna och eleverna tillsammans som har bestämt reglerna; samt 56 att de inte vet vem som har bestämt reglerna.

Mål

Alla elever ska känna till att reglerna finns samt följa dessa. Elever och lärare ska ha skapat dem tillsammans.

Aktivitet

- Klassregler ska uppdateras vid varje terminsstart. Ansvar: Handledare
- Elevrådet diskuterar om trivselnycklarna ska vara kvar. Ansvar: Elevrådsansvarig personal

Utvärdering av aktivitet

Enkäten genomförs igen under vårterminen (mars-april)

Rutiner för att tidigt upptäcka trakasserier och kränkande behandling

Skolan måste agera vid misstanke om att en elev far illa. Skolan måste också snabbt se till att förhindra fortsatta kränkningar. Därför behövs fungerande rutiner för att hantera akuta situationer. All personal ska känna till rutinerna, liksom även elever och vårdnadshavare/föräldrar.

Erfarenheten visar att arbetet mot trakasserier och kränkande behandling har bra effekt när det åtgärdande arbetet bedrivs i kooperativa arbetslag som består av både lärare och personal med specialfunktioner, till exempel social- eller specialpedagoger, sjuksköterskor och kuratorer.

Till den pedagogiska vardagen hör att ta hand om mindre dispyter mellan elever. Oftast kan sådant hanteras direkt och osämjan mellan eleverna försvinner utan att någon/några efteråt bär på känslan att vara kränkt. Ibland förekommer också värre incidenter, trakasserier eller våld.

Bakom en incident kan exempelvis ligga en avsikt att nedvärdera någon eller att det pågår mobbing. I Skolverkets Allmänna Råd beskrivs kränkande behandling som ”ett uppträdande som utan att ha samband med någon diskrimineringsgrund kränker ett barns eller en elevs värdighet.” Det kan vara svårt att avgöra vad som är ”vanliga vardagsdispyter” och vad som är kränkningar. All personal måste lita till sitt professionella omdöme. Alla måste också orka/våga gripa in och ställa obekväma frågor i klassrum och korridorer. Rastvakten och pedagoger i matsalen fyller en viktig funktion.

När en i personalen bevittnar eller får kännedom om en situation där en elev utsätts för någon form av kränkning har personalen en skyldighet att ingripa så att kränkningen omedelbart upphör. Förutom att stoppa kränkningen ska denne också se till att den utsatte såväl som den eller de som utfört kränkningen tas om hand.

Skolledning, vårdnadshavare och handledare ska informeras skyndsamt. Rektor utser sedan personal eller en grupp som ska utreda kränkningen och vidta åtgärder. I första hand tilldelas uppdraget till arbetslaget.

Elever och vårdnadshavare kan vända sig till all personal på skolan som i sin tur kan bistå med att ärendet vidarebefordras till rektor och arbetslaget. Rektor och arbetslaget tar sedan ansvar för att utreda situationen. Det går också bra för både elever och vårdnadshavare att vända sig till rektor eller arbetslaget direkt.

Åtgärdande arbete

Rutiner för att utreda och åtgärda när elev kränks av andra elever

Steg 1 - Personal som ser, hör eller får kännedom om något som kan betraktas som kränkande behandling, diskriminering eller trakasserier, ingriper och tar reda på vad som har hänt. Rektor, EHT (Elevhälsoteamet) och handledare för berörda elever informeras. Rektor ska vidarebefordra informationen till huvudman, och därefter hålla denne uppdaterad.

Steg 2 - Handledare och någon i personalen håller ett enskilt samtal med elev som har blivit utsatt för kränkning eller trakasserier. Syftet med att ha två personal är att den ene leder samtalet och den andre dokumenterar. Samtalen dokumenteras noga och blir underlag för kommande kränkingsrapport. Vårdnadshavare informeras skyndsamt av berörd personal. Kontakt vid första tillfället ska ske direkt via exempelvis telefonsamtal. Fortsatt kontakt kan ske på annat sätt.

Steg 3 - Handledare och någon i personalen håller enskilt samtal med personer som kan ha sett eller hört. Samtalen dokumenteras noga och blir underlag för kommande kränkingsrapport.

Steg 4 - Handledare och någon i personalen håller enskilt samtal med elev som har utsatt annan elev för kränkning eller trakasserier. Samtalen dokumenteras noga och blir underlag för kommande kränkingsrapport. Vårdnadshavare informeras skyndsamt av berörd personal. Kontakt vid första tillfället ska ske direkt via exempelvis telefonsamtal. Fortsatt kontakt kan ske på annat sätt.

Steg 5 - Handledare skriver Kränkingsrapport (Bilaga 4), med tidigare dokumentering som grund. Kränkingsrapport ska skrivas utifrån den som har kränkt, diskriminerat eller trakasserat. Rapporten ska vidarebefordras till rektor som i sin tur vidarebefordrar till huvudman.

Steg 6 - Rektor beslutar om handledaren eller vem i personalen ur EHT (Elevhälsoteamet) som utses till handläggare för en eventuellt handlingsplan (Bilaga 5). Rektor beslutar om handlingsplan ska skrivas eller inte. Kränkingsrapporten ligger till grund för rektorns beslut. Handläggaren ansvarar för att hålla kontakt med vårdnadshavare, och samtliga berörda personer.

Rutiner för att utreda och åtgärda kränkning mellan elev och personal

Rektor håller i utredningen och dokumenterar.

Steg 1 - Rektor får kännedom om något som kan vara kränkande behandling, diskriminering eller trakasserier mellan elev och personal. Rektor ska vidarebefordra informationen till huvudman, och därefter hålla denne uppdaterad.

Steg 2 - Enskilt samtal med elev/personal som har blivit utsatt för kränkande behandling, diskriminering eller trakasserier. Överenskommelse om åtgärder upprättas för att stoppa vidare kränkande behandling, diskriminering eller trakasserier. Tid för uppföljning bestäms i samband med samtalet. Samtalen, överenskommelser och åtgärder dokumenteras noga.

Steg 3 - Vårdnadshavare informeras skyndsamt. Kontakt vid första tillfället ska ske direkt via exempelvis telefonsamtal. Fortsatt kontakt kan ske på annat sätt.

Steg 4 - Överenskommelse följs upp kontinuerligt.

Förankring

För att nå samtliga elever, deras vårdnadshavare och samtliga i personalen ska vi kalla till möte för vårdnadshavare i januari 2014. Likabehandlingsplanen anslås på Delta (skolans lärplattform) och skolans hemsida.

Alla klasser använder IUP-tid för att gå igenom likabehandlingsplanen. Frågor att arbeta med kring likabehandlingsplanen förbereds av likabehandlingsansvariga. De lämnas ut i januari 2014, eller så snart likabehandlingsplanen är godkänd.

Personalen får likabehandlingsplanen utskickad som e-brev och har tid att läsa igenom den. Vi presenterar likabehandlingsplanen under sin remisstid för arbetslagen.

Likabehandlingsansvariga ansvarar för detta.

Uppföljande utvärdering

Planen följs upp och utvärderas under april/maj 2014 efter det att den uppföljande enkäten i klasserna är genomförd. Under april/maj planeras vilka kartläggningar som ska genomföras under hösten 2014.

Ansvariga för uppföljning och utvärdering är likabehandlingsansvariga. Utvärderingen ska vara klar senast vid vårterminens slut 2014.

Bilaga 1

Skollagen (2010:800)

6 kap. Åtgärder mot kränkande behandling

Ändamål och tillämpningsområde

1 § Detta kapitel har till ändamål att motverka kränkande behandling av barn och elever. Bestämmelserna tillämpas på utbildning och annan verksamhet enligt denna lag.

Diskriminering

2 § Bestämmelser om förbud m.m. mot diskriminering i samband med verksamhet enligt denna lag finns i diskrimineringslagen (2008:567).

Definitioner

3 § I detta kapitel avses med

- elev: utöver vad som anges i 1 kap. 3 § den som söker annan utbildning än förskola enligt denna lag,
- barn: den som deltar i eller söker plats i förskolan eller annan pedagogisk verksamhet enligt 25 kap.,
- personal: anställda och uppdragstagare i verksamhet enligt denna lag, och
- kränkande behandling: ett uppträdande som utan att vara diskriminering enligt diskrimineringslagen (2008:567) kränker ett barns eller en elevs värdighet.

Tvingande bestämmelser

4 § Avtalsvillkor som inskränker rättigheter eller skyldigheter enligt detta kapitel är utan verkan.

Ansvar för personalen

5 § Huvudmannen ansvarar för att personalen fullgör de skyldigheter som anges i detta kapitel, när den handlar i tjänsten eller inom ramen för uppdraget.

Aktiva åtgärder

Målinriktat arbete

6 § Huvudmannen ska se till att det inom ramen för varje särskild verksamhet bedrivs ett målinriktat arbete för att motverka kränkande behandling av barn och elever. Närmare föreskrifter om detta finns i 7 och 8 §§.

Skyldighet att förebygga och förhindra kränkande behandling

7 § Huvudmannen ska se till att det genomförs åtgärder för att förebygga och förhindra att barn och elever utsätts för kränkande behandling.

Plan mot kränkande behandling

8 § Huvudmannen ska se till att det varje år upprättas en plan med en översikt över de åtgärder som behövs för att förebygga och förhindra kränkande behandling av barn och elever. Planen ska innehålla en redogörelse för vilka av dessa åtgärder som avses att påbörjas eller genomföras under det kommande året. En redogörelse för hur de planerade åtgärderna har genomförts ska tas in i efterföljande års plan.

Förbud mot kränkande behandling

9 § Huvudmannen eller personalen får inte utsätta ett barn eller en elev för kränkande behandling.

Skyldighet att anmäla, utreda och vidta åtgärder mot kränkande behandling

10 § En lärare, förskollärare eller annan personal som får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten är skyldig att anmäla detta till förskolechefen eller rektorn. En förskolechef eller rektor som får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten är skyldig att anmäla detta till huvudmannen. Huvudmannen är skyldig att skyndsamt utreda omständigheterna kring de uppgivna kränkningarna och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas för att förhindra kränkande behandling i framtiden. Första stycket första och andra meningarna ska tillämpas på motsvarande sätt om ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för trakasserier eller sexuella trakasserier på sätt som avses i diskrimineringslagen (2008:567). För verksamhet som avses i 25 kap. och för fritidshem som inte är integrerade med en skolenhet eller förskolenhet gäller första och andra styckena för den personal som huvudmannen utser.

Förbud mot repressalier

11 § Huvudmannen eller personalen får inte utsätta ett barn eller en elev för repressalier på grund av att barnet eller eleven medverkat i en utredning enligt detta kapitel eller anmält eller påtalat att någon handlat i strid med bestämmelserna i kapitlet.

Skadestånd

12 § Om huvudmannen eller personalen åsidosätter sina skyldigheter enligt 7, 8, 9, 10 eller 11 § ska huvudmannen dels betala skadestånd till barnet eller eleven för den kränkning som detta innebär, dels ersätta annan skada som har orsakats av åsidosättandet. Skadestånd för kränkning i andra fall än vid repressalier lämnas dock inte, om kränkningen är ringa.

Om det finns särskilda skäl, kan skadeståndet för kränkning sättas ned eller helt falla bort.

Rättegången

13 § Mål om skadestånd enligt detta kapitel ska handläggas enligt bestämmelserna i rättegångsbalken om rättegången i tvistemål när förlikning om saken är tillåten.

I sådana mål kan det dock förordnas att vardera parten ska bära sin rättegångskostnad, om den part som har förlorat målet hade skälig anledning att få tvisten prövad.

Bevisbörda

14 § Om ett barn eller en elev som anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling enligt 9 § eller repressalier enligt 11 §, visar omständigheter som ger anledning att anta att han eller hon har blivit utsatt för sådan behandling, är det huvudmannen för verksamheten som ska visa att kränkande behandling eller repressalier inte har förekommit.

Rätt att föra talan

15 § I en tvist om skadestånd enligt detta kapitel får Statens skolinspektion som part föra talan för ett barn eller en elev som medger det. När Skolinspektionen för sådan talan får myndigheten i samma rättegång också föra annan talan för barnet eller eleven om han eller hon medger det. För barn under 16 år krävs vårdnadshavares medgivande.

Bestämmelserna i rättegångsbalken om part ska gälla även den för vilken Skolinspektionen för talan enligt detta kapitel när det gäller jävförhållande, pågående rättegång, personlig inställelse samt förhör under sanningsförsäkran och andra frågor som rör bevisningen.

När ett barn eller en elev för talan enligt detta kapitel får Skolinspektionen inte väcka talan för barnet eller eleven om samma sak.

16 § Rättens avgörande i ett mål där Statens skolinspektion för talan för ett barn eller en elev får överklagas av barnet eller eleven, om det får överklagas av myndigheten.

När rättens avgörande i ett mål som avses i första stycket har vunnit laga kraft, får saken inte prövas på nytt på talan av vare sig barnet eller eleven eller Skolinspektionen.

Diskrimineringslagen (2008:567)

1 kap. Inledande bestämmelser

Lagens ändamål

1 § Denna lag har till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

2 kap. Förbud mot diskriminering och repressalier

Utbildning

Diskrimineringsförbud

5 § Den som bedriver verksamhet som avses i skollagen (2010:800) eller annan utbildningsverksamhet (utbildningsanordnare) får inte diskriminera något barn eller någon elev, student eller studerande som deltar i eller söker till verksamheten. Anställda och uppdragstagare i verksamheten ska likställas med utbildningsanordnaren när de handlar inom ramen för anställningen eller uppdraget.

Diskrimineringsförbudet gäller även i det fall en utbildningsanordnare genom skäliga åtgärder i fråga om lokaler tillgänglighet och användbarhet kan se till att en person med funktionshinder, som söker eller har antagits till utbildning enligt högskolelagen (1992:1434) eller till utbildning som kan leda fram till en examen enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina, kommer i en jämförbar situation med personer utan sådant funktionshinder. Lag (2010:861).

6 § Förbudet i 5 § hindrar inte

1. åtgärder som är ett led i strävanden att främja jämställdhet mellan kvinnor och män vid tillträde till annan utbildning än sådan som avses i skollagen (2010:800),

2. tillämpning av bestämmelser som tar hänsyn till ålder i fråga om utbildning i förskolan, förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan eller fritidshemmet, eller sådan pedagogisk verksamhet som avses i 25 kap. skollagen, eller

3. särbehandling på grund av ålder, om den har ett berättigat syfte och de medel som används är lämpliga och nödvändiga för att uppnå syftet.

Förbudet hindrar inte heller att en folkhögskola eller ett studieförbund vidtar åtgärder som är ett led i strävanden att främja lika rättigheter och möjligheter oavsett etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning. Lag (2010:861).

Skyldighet att utreda och vidta åtgärder mot trakasserier

7 § Om en utbildningsanordnare får kännedom om att ett barn eller en elev, student eller studerande som deltar i eller söker till utbildningsanordnarens verksamhet anser sig i samband med verksamheten ha blivit utsatt för trakasserier eller sexuella trakasserier, är utbildningsanordnaren skyldig att utreda omständigheterna kring de uppgivna trakasserier och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas för att förhindra trakasserier i framtiden.

3 kap. Aktiva åtgärder

Utbildning

Målinriktat arbete

14 § En utbildningsanordnare som bedriver utbildning eller annan verksamhet enligt skollagen (2010:800), utbildning enligt högskolelagen (1992:1434) eller utbildning som kan leda fram till en examen enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina ska inom ramen för denna verksamhet bedriva ett målinriktat arbete för att aktivt främja lika rättigheter och möjligheter för de barn, elever eller studenter som deltar i eller söker till verksamheten, oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder eller sexuell läggning.

Närmare föreskrifter om utbildningsanordnarens skyldigheter finns i 15 och 16 §§. Lag (2010:861)

Att förebygga och förhindra trakasserier

15 § En utbildningsanordnare som avses i 14 § ska vidta åtgärder för att förebygga och förhindra att något barn eller någon elev eller student som deltar i eller söker till verksamheten utsätts för trakasserier som har samband med kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder eller sexuell läggning eller för sexuella trakasserier.

Likabehandlingsplan

16 § En utbildningsanordnare som avses i 14 § ska varje år upprätta en plan med en översikt över de åtgärder som behövs för att dels främja lika rättigheter och möjligheter för de barn, elever eller studenter som deltar i eller söker till verksamheten, oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder eller sexuell läggning, dels förebygga och förhindra trakasserier som avses i 15 §. Planen ska innehålla en redogörelse för vilka av dessa åtgärder som utbildningsanordnaren avser att påbörja eller genomföra under det kommande året.

En redovisning av hur de planerade åtgärderna enligt första stycket har genomförts ska tas in i efterföljande års plan.

Bilaga 2

Arbete med Husmodellen

Frågorna vi bearbetade i Husmodellen

1. Hur kan elever bli kränkta på sätt som har samband med de olika diskrimineringsgrunderna?
2. Hur kan elever i skolan bli orättvist behandlade på sätt som har samband med de olika diskrimineringsgrunderna? Kan det finnas några bestämmelser, regler eller arbetssätt som kan upplevas som orättvisa?
3. Vad kan göras för att förbättra elevers vardag i er verksamhet med tanke på de olika diskrimineringsgrunderna?

Arbetsgång med Husmodellen

- **Redovisning i storgrupp** (cirka 10 minuter per grupp) Varje grupp redovisar resultatet av sitt arbete för alla grupper. De övriga deltagarna ges möjlighet att komplettera bilden med egna erfarenheter och synpunkter.
- **Nytt arbete i smågrupperna** (cirka 10 minuter) Deltagarna samlas åter i sina smågrupper för att sätta upp mål och åtgärder för två identifierade problem som rör deras diskrimineringsgrund.
- **Ny redovisning i storgrupp** (5 minuter per smågrupp) Förslagen redovisas på nytt i storgrupp för diskussion och komplettering.
- **Nytt arbete i smågrupperna** (cirka 10 minuter) Samlas åter i grupperna. Samtala kring temat ”sexuella trakasserier” utifrån följande frågor: På vilket sätt och i vilka sammanhang kan barn eller elever bli utsatta för sexuella trakasserier i verksamheten? Ge några exempel. Var kan det förekomma? Vad kan vi göra åt problemen?
- **Slutlig redovisning i storgrupp** (5 minuter per smågrupp)

Bilaga 3

Kartläggning över trygghet och trivsel på Fornängsskolan

Några frågor om Dig: Jag är pojke/flicka

Regler och bemötande

- Hur många kompisar har du i skolan?
- Några frågor om lärare och annan personal
- Kan du lita på dina lärare och annan personal om du har något personligt du vill berätta för dem? Känner du att lärarna och annan personal bryr sig om dig?
- Behandlar lärarna och annan personal dig och dina klasskamrater lika (rättvist)?
- Bemöter lärarna och annan personal dig och dina klasskamrater med respekt?
- Är lärarna och annan skolpersonal bra på att stoppa, säga ifrån till elever som säger, gör elaka saker mot andra elever på skolan? Kryssa i en av rutorna
- Finns det regler om hur man ska vara och bete sig mot varandra i din klass (klassregler)?
- Vem/vilka har bestämt dessa regler?

Kränkningsgrunder

- Har du blivit hånad, retad eller kallad elaka saker av andra elever?
- Om det har hänt, vad har du blivit kallad?

- Har andra elever försökt få skolkompisar att tycka illa om dig genom att snacka skit om dig?
- Har andra elever använt internet, mobilen eller e-post för att skicka och sprida elaka meddelanden eller bilder om dig?
- Vem/vilka tror du har skickat, spridit elaka meddelanden, bilder om dig?
- Har du blivit utfrysad eller utstött av (inte fått vara med) andra elever? Kryssa i en av rutorna.
- Vem/vilka har du blivit utstött, utfrysad av? OBS! Här kan du sätta flera kryss
- Har andra elever knuffat, hållit fast dig? Kryssa i en av rutorna.
- Har andra elever tafsat på dig på ett sexuellt sätt? Kryssa i en av rutorna.
- Vem/vilka har tafsat på dig? OBS! Här kan du sätta flera kryss
- På vilken plats, har du blivit tafsad på? OBS! Här kan du sätta flera kryss
- Har andra elever hotat att slå dig? Kryssa i en av rutorna.
- Vem/vilka har du blivit hotad med stryk av? OBS! Här kan du sätta flera kryss
- Har du blivit slagen eller sparkad av andra elever? Kryssa i en av rutorna.
- Vem/vilka har du blivit slagen, sparkad av? OBS! Här kan du sätta flera kryss

Personal

- Har lärare eller någon annan skolpersonal sagt elaka eller otrevliga saker åt dig?
- Om det har hänt, vad sa han eller hon?
- Varför tror du att lärare eller annan skolpersonal sagt elaka, otrevliga saker åt dig?
- Var någonstans hände det? OBS! Här kan du sätta flera kryss

Åtgärder

- Om du blivit utsatt för något av det vi frågat om, exempelvis blev retad, utstött, hotad, slagen, kallad elaka saker i skolan eller via nätet: Vad tror du att det beror på?
(Kryssmarkera det eller de påståenden som passar med vad du själv tror. Jag tror att jag blir utsatt därför)
- Tänk på det tillfälle som du blev utsatt för något av det vi frågat om, ex blev retad, utstött, hotad, slagen, kallad elaka saker i skolan eller via nätet:
- Du som blivit utsatt för något av det vi frågat om, exempelvis blivit retad, utstött, hotad, slagen, kallad elaka saker i skolan eller via nätet – har du berättat det för någon?
- Om du berättat för någon att du blivit utsatt, exempelvis retad, utstött, hotad, slagen, kallad elaka saker i skolan eller via nätet – vad hände efteråt?
- Har du sett någon elev bli utsatt, exempelvis blivit retad, utstött, hotad, slagen?
- Tänk på det senaste tillfället du såg en elev bli utsatt exempelvis, retad, utstött, hotad, slagen av andra elever. Vad gjorde du då? Här kan du sätta flera kryss.
- Vet du vem du kan prata med på skolan om du eller någon annan blir utsatt av andra elever (t.ex. blir hånad, retad, kallad elaka saker, utstött, utfryst, knuffad, tafsad på, hotad, slagen)?
- Hur ställer du dig till detta påstående? ”Min skola är bra på att förhindra att elever blir utsatta, exempelvis retade, utstötta, hotade, slagna, kallade elaka saker av andra elever.”
- Hur ställer du dig till följande påståenden under den senaste terminen? Markera med *ett* kryss per påstående, om det *stämmer exakt; stämmer bra; stämmer delvis; stämmer dåligt; eller stämmer inte alls*

Beskrivningar

Stämmer följande beskrivningar in på Dig?

- När jag talar med lärare eller annan personal på skolan får jag en känsla av att de verkligen förstår mig.
- Jag ser fram emot att gå till skolan.
- Jag känner mig ofta osäker på mig själv i skolan.
- Om det uppstår problem i skolan vet jag att jag alltid kan
- få hjälp av lärare och annan skolpersonal.
- Jag tycker det är roligt att vara i skolan.
- Jag ser fram emot att lära mig nya saker i skolan
- Jag brukar kunna lösa de skoluppgifter och läxor jag har.
- Jag tycker att lärare behandlar mig orättvist.
- Jag förstår oftast varför klasskamrater betar sig som de gör.
- Jag känner mig ofta förvirrad eller vilsen i skolan.
- Jag är säker på att det kommer att gå bra för mig i skolan,
- även om det ibland känns jobbigt
- Jag har blivit besviken på lärare som jag litade på.

Bilaga 4

Kränkningssrapport

Elev: _____ Klass: _____

Datum: _____

Personnummer: _____

Handledare:

_____

Beskrivning av ärendet:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Beslut av rektor, handlingsplan upprättas:

- Ja
- Nej

Bilaga 5

Handlingsplan

Elev:

Klass:

Bakgrund, (enligt utredning):

Mål:

- Kränkningarna ska omedelbart upphöra *(det kan finnas andra formuleringar)*

Åtgärder

Ansvarig:

Hur?	
Frekvens:	

Uppföljning

Ansvarig:

Hur?	
Frekvens:	

Utvärdering

Ansvarig:

Hur?	
När?	

Fornängsskolan, Götene. Datum:

Ansvarig för handlingsplan: .....

Namnförtydligande .....

Befattning .....

Rektors underskrift: .....

Namnförtydligande .....

Uppföljning

Datum:	Åtgärder <i>(det viktiga är att kränkningen upphör, så ibland bara på individnivå)</i>
	Vad?

Utvärdering

Datum:	Åtgärder
	Vad?

Sammanfattning

Utvärderingen visar att behov av handlingsplanen inte längre finns och därför avslutas.

- Ja
- Nej

Utvärderingen visar att handlingsplanen inte haft förväntad verkan och en ny handlingsplan upprättas.

- Ja
- Nej

Vårdnadshavare och elev underrättas om att handlingsplanen avslutas.

Datum:

Rektor

Bilaga 6

I Sverige finns sju skyddade diskrimineringsgrunder. Dessa är:

Kön

Diskriminering och trakasserier som har samband med kön kan vara utfrysning, förlöjligande och skämt kopplade till en persons könstillhörighet. Sexuella trakasserier avser kränkningar grundade på kön eller som anspelar på sexualitet. De kan ta sig uttryck i sexualiserat språkbruk, tafsande eller visning av pornografiskt material. Även personer som har ändrat eller kommer att ändra sin juridiska könstillhörighet, skyddas utifrån diskrimineringsgrunden kön.

Etnisk tillhörighet

Med etnisk tillhörighet menas att någon tillhör en grupp personer med samma nationella eller etniska ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande. Alla människor har en eller flera etniska tillhörigheter. Alla kan därför bli utsatta för etnisk diskriminering.

Religion och annan trosuppfattning

Religionsfriheten är skyddad i såväl internationella konventioner som i den svenska grundlagen. Undervisningen ska enligt skolplanen vara icke – bekännelsefria och skolan får inte missgynna någon elev på grund av elevens religion. Begreppet *annan trosuppfattning* innefattar uppfattningar som har sin grund i eller har samband med en religiös åskådning, till exempel buddism eller ateism.

Funktionsnedsättning

Funktionsnedsättning kan vara fysiska, psykiska eller intellektuella och påverka livet på olika vis. Som funktionsnedsättning räknas både sådana som syns, exempelvis att man använder rullstol, och sådana som inte märks lika lätt, exempelvis allergi, ADHD och dyslexi. Funktionsnedsättning kan uppstå till följd av en sjukdom eller något annat tillstånd. De kan också uppstå till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Funktionsnedsättning är alltså något en person har, inte något en person är.

Sexuell läggning

Med sexuell läggning menas homosexualitet, bisexualitet och heterosexuellitet. Skolan har ett särskilt ansvar att förmedla samhällets gemensamma värdegrund till sina elever. Det inkluderar arbetet mot homofobi och rätten till likabehandling oavsett sexuell läggning.

Könsöverskridande identitet eller uttryck

Med detta menas människor vars könsidentitet eller könsuttryck på olika sätt bryter mot samhällets könsnorm – dvs. mot föreställningen om hur kvinnor och män, flickor och pojkar förväntas vara och se ut. Det kan till exempel vara transvestiter, intersexuella (personer som fötts med oklar könstillhörighet) eller transgenderpersoner (personer som identifierar sig bortom kön eller utanför de traditionella könsidentiteterna). Diskrimineringsgrunden har inget samband med sexuell läggning.

Ålder

Skyddet mot åldersdiskriminering omfattar alla, unga som gamla. Det är tillåtet att särbehandla på grund av ålder vid exempelvis indelning i grupper utifrån elevernas ålder samt om det finns ett berättigat syfte och de medel som används är lämpliga och nödvändiga som till exempel åldersgräns för tillträde till gymnasium.

Bilaga 7

Diskriminering

När en elev missgynnas, direkt eller indirekt, av skäl som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning, könsöverskridda identitet eller uttryck eller ålder.

Rasism

Rasism bygger på föreställningen om den egna folkgruppens överlägsenhet utifrån uppfattningen om att det finns biologiska skillnader mellan folkgrupper. Mot bakgrund av en sådan uppfattning ses vissa folkgrupper som mindre värda och därmed legitima att förtrycka, utnyttja eller kontrollera.

Främlingsfientlighet

Främlingsfientlighet avser motvilja mot grupper som definieras genom fysiska, kulturella/etniska eller beteendemässiga karakteristika.

Trakasserier

Trakasserier är handlingar som kränker en elevs värdighet och som har samband med någon eller några av diskrimineringsgrunderna.

Kränkande behandling

Kränkande behandling är handlingar som kränker en elevs värdighet, men som inte har ett samband med någon diskrimineringsgrund. Begreppet ska täcka in alla former av kränkande behandling. Det kan vara mobbning, men även enstaka händelser.

Fysiska: exempelvis att bli utsatt för slag och knuffar eller annan form av våld.

Verbala: exempelvis att bli hotad eller kallad hora, bög eller liknande.

Psykosociala: exempelvis att bli utsatt för utfrysning, ryktesspridning med mera.

Text-och bild: exempelvis i form av klotter, brev och lappar, e-post, sms och mms.

Både skolpersonal och elever kan göra sig skyldiga till trakasserier och kränkande behandling.

Mobbning

Mobbning är en form av kränkande behandling som innebär en upprepad negativ handling när någon eller några medvetet och med avsikt tillfogar eller försöker tillfoga en annan skada eller obehag. Vidare råder en obalans vad gäller maktförhållande mellan den som mobbar och den som utsätts för mobbning.

Bilaga 8 - TRIVSELNYCKLAR

Jag bidrar till att skapa trivsel och en god studiemiljö på Fornängsskolan genom att jag:

är en schysst kompis,
dvs. hälsar, visar hänsyn och respekt för alla i min omgivning.

tänker på hur jag använder mitt språk, och hur det påverkar andra omkring mig.

är aktsam om de gemensamma ytorna som är till för min och andras trivsel

bidrar till en god arbetsmiljö för mig och mina kamrater, t.ex. genom att hålla en acceptabel ljudnivå, vara i tid och ha med material.

gör överenskommelser i samtal med ämneslärare & handledare, t.ex. om behovet av hjälpmedel såsom MP3, iPod eller mobil under lektionstid.